

מגד

יורחחים

181

אלול תשע"ד

עלון חודשי להנחלת משנתו ומורשתו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל

על משנת הראי"ה

על כל חטאת האדם, שבין אדם למקום, התשובה הרוחנית משיבה מיד את ששון הישע של אור הרוח, אבל בעברות שבין אדם לחברו אי אפשר לנפש להשתלם עד שיתקנו בפועל אורות התשובה י' ו.

מעודד אותו: "כשמזדמן לצדיק נפילה מוסרית, אל יתח, ויעלה למקומו העליון במחשבת קדושתו. בייחוד אל ייבהל מפני חטאת האדם בנוגע בין אדם לחברו, בענייני כבוד, והתכבדות בקלון חברו, שלפעמים יש בהם קורטוב של טוב, מפני גדולת הנשמה, אלא שצריכים לזקקה בתשובה מאהבה, ולשוב תמיד לגבורה של ענוה, של אהבת רעים, וזהירות בכבוד הבריות" (אורות הקודש ח"ג עמ' רמה). הרב מכוון את הצדיק שלא יפחד מפילה מוסרית אלא יתקנה במחשבתו ובמיוחד בעברות שבין אדם לחברו, שלעיתים הצדיק נכשל בהם בגלל גדלות נשמתו לעומת האנשים איתם הוא בא במגע, בוודאי שהרב לא מצדיק מעשים אלו אבל מנסה להסביר איך הגיע הצדיק למצב זה. התשובה תיעשה על ידי זיקוק הנשמה בתשובה מאהבה שתביא את הצדיק לזקק את מידת הענווה, אהבת הבריות וכבודם.

הרב עצמו באחת מאיגרותיו כותב: "תוחלת לד' היא שירפאני רפואה שלמה ברחמי, בתוך שאר חולי עמו ישראל, ויזכני לשוב בפניו בתשובה מאהבה, בחסדיו המרובים, ביחוד יזכני לתקן כל אשר העויתי בין כמה שבין אדם למקום ובין כמה שבין אדם לחברו, ויחנני לשלם את כל חובותי. והנה לדאבון לבי איני זוכר פרטי החובות, אבל אקוה לד' שיעורני ויזכירני מכולם, ויעזורני לשלם את הכל. וקצת ממה שעולה על זכרוני רשמתי בפנקס הקטן, כרוך בד לבן, שיש שם קצת שירים ג"כ... והנה הספרים שיש בדירת פה רובם אינם שלי, יזכני ד' להשיב כולם לבעליהם, וגם בביתי ביפו ת"ו נמצאים הרבה ספרים של אחרים, יזכני ד' לברר את הכל ולהעמיד הכל על נכון. ויהי רצון שיתן בלב כל מי שצערתי וחטאתי נגדו, ואדבר לי במחילה גמורה, ואני ודאי מוחל וסולח לכל, ואדבר אני מחזיק טובה על כל צער ועלבון שנעשה לי, ויהי רצון שלא יענש שום אדם על ידי, וישלם ד' לכל איש מישראל אך טוב וחסד" (אגרות הראיה ג תקנט). הרב קיים את הדברים שכתב בחייו הפרטיים, אנו ננסה לאחוז בשיפולי גלימתו.

חודש אלול ועשרת ימי תשובה, ארבעים יום של תשובה, אנו צריכים להשקיע רבות בתיקון עברות שבין אדם לחברו שיום הכיפורים אינו מכפר עליהם והתשובה עליהם יותר קשה ומסובכת. הקב"ה מצפה מאיתנו להתחזק בתחום זה. ב"ה עם ישראל בתקופה האחרונה מתאחד ומתגבש, ומהלך כללי זה יסייע לכולנו לתקן את העברות שבין אדם לחברו ואיתם עברות שבין אדם למקום, ונזכה לתשובה לאומית ופרטית.

הרב בניהו ברונר
ראש בית מדרש במכללה האקדמית צפת

הרב מבדיל בין עברות שבין אדם למקום לעברות שבין לחברו. בעברות שבין אדם למקום מיד כשאדם מתחיל את תהליך התשובה במישור הרוחני הוא מרגיש שמחה, לעומת זאת בעברות שבין אדם לחברו הנפש לא משלימה את עצמה ולא מרגישה שמחה עד שהעברות לא יתוקנו בפועל, נפשו של החוטא עדיין תרגיש מועקה כל זמן שהעברה לא תוקנה.

"ולפעמים יפגשו מכשולים ומניעות, שאי אפשר להתגבר עליהם, וכל זמן שלא נתקנו הם מונעים את אור הדעת, וממילא הן מעכבות את ההכרה של הצדק הכללי ואת החשק אליו לצאת מהסתרתי" (שם). הדרך אל התשובה בעברות אלו איננה פשוטה כלל ועיקר, לעיתים יש מהמורות שלא ניתן להתגבר עליהם, וכל זמן שלא מצליחים הדעת וההכרה אינן ברורות, האדם אינו מודע לצדק הכללי המצוי בעולם שיש לגלותו כל זמן שהוא עצמו לא תיקן את העברות הפרטיות שעבר כלפי חבריו. ובכל אופן הרב מיעץ לבעל התשובה בעברות שבין אדם לחברו שיקבל על עצמו שלא לחטוא בעתיד, ולתקן את חטאי העבר באיטיות ואז אור רוחני יתחיל להאיר על החוטא ויוכל להתחיל למצוא דרכי תיקון מעשיים: "על ידי הסכמה חזקה להיזהר לפחות להבא מחטא לבני אדם, ולהתאמץ בתיקון העבר, כפי אותה המידה של התקיימות התשובה במעשה כן יוסיף האור הרוחני לזרוח על הנשמה. עד אשר אומץ הרוח בעצמו ירבה לו דרכים אין להשלים את התשובה המעשית, כדי שיוכל האור הרוחני לחול על הנשמה, הצמאה אליו, בכל מלואו ובכל טובו".

ובאופן יותר כללי הרב מיעץ שלא להתיימשך וכשיש רצון לשוב בתשובה צריך לאמצו ולהמשיך הלאה: "כשרוצים באמת לשוב, אע"פ שמעוכבים בשביל כמה מניעות, כמו מחמת בלבול דעת או מחמת חלישות כח או מחמת אי-יכולת לתקן דברים שהם נוגעים בין אדם לחברו, אע"פ שהעוכב הוא גדול מאד והלב מוכרח להיות נשבר מפני ידיעת גדל החובה המוטלת על האדם לתקן את כל פגמיו, באופן היותר טוב והיותר שלם, מכל מקום כיון שהרצון לשוב בתשובה הוא אמץ, אע"פ שאין בכחו עדיין לסלק את כל המניעות, צריכים לקבל את ההארה הזאת של התשובה בתור תוכן המטהר והמקדש עד שלא יזוז, מפני העוכבים של אי השלמת התשובה, מכל רוממות ומכל עליה רוחנית שהיא ראויה לו, על פי קדושת הנשמה וצביונה הקדוש" (אורות התשובה י"ז ב).

הצדיק בודק את עצמו בכל עת ובכל שעה, ובמיוחד ביחסו לחברה, ולעיתים הוא מגלה שלא נהג בצורה מושלמת כלפי חבריו ודבר זה גורם לו עגמת נפש, הרב

חזרה בתשובה במשנת הרב

יותר, להיות מוסרי יותר, ללמוד יותר, להשתכלל מכל הבחינות כולן - בטכנולוגיה, במדע, ברפואה, בחקלאות, בלאומיות, באהבה, בתורה, במצוות ובכל כוחות החיים - אלה הן תנודות של תשובה. יתרה מזאת, לא רק האדם זקוק לתשובה, אלא המציאות כולה: הדומם, הצומח והחי. ישנו תהליך אבולוציוני השורה בקוסמוס כולו, יצר חיים הדוחף את המציאות כולה להתקדם הן בממד הביולוגי ועל אחת כמה וכמה בממד הרוחני, כדברי חכמים: "אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו ואומר לו גדל" (בראשית רבה י, ו). המציאות העולמית הולכת ומתעלה, הולכת ו"שבה בתשובה", חוזרת אל מקורה האלוקי.

על פי כיוון חשיבה זה, מובן כי האדם קרוי אל התשובה לא רק לאחר כישלון, אלא בכל רגע מחייו. כל השתפרות מסוג כלשהו, תיקון זווית מסוימת בחיים - נכללים בגדר ה"תשובה". האדם השלם הוא אשר "כל ימיו בתשובה" (שבת קנג, א). כלומר, האדם העוסק בשיפור מתמיד של אישיותו והעולם הסובב אותו. (יש המסבירים בדרך זו את דבריו של רבי אבהו

"מבלעדי מחשבת התשובה, מנוחתה ובטחונה, לא יוכל האדם למצוא מנוח, והחיים הרוחניים לא יוכלו להתפתח בעולם. החוש המוסרי תובע מהאדם את הצדק והטוב, את השלמות, - והשלמות המוסרית כמה רחוקה היא מהאדם להגשימה בפועל, וכמה כוחו חלש לכוון מעשיו אל הטוהר של אידיאל הצדק הגמור! ואיך ישאף אל מה שאיננו ביכולתו כלל? לזאת התשובה היא טבעית לאדם, - והיא משלימתו. אם האדם עלול תמיד למכשול, להיות פוגם בצדק ובמוסר, אין זה פוגם את שלמותו, מאחר שעיקר יסוד השלמות שלו היא העריגה והחפץ הקבוע אל השלמות. והחפץ הזה הוא יסוד התשובה, שהיא מנצחת תמיד על דרכו בחיים ומשלימתו באמת" (אורות התשובה ה, ו).

למושג "חזרה בתשובה" יש היום הקשר מעט מאיים. המחשבה המיידית היא על ניתוק ממעגלי החיים הקודמים ומעבר לאורח חיים של "דוסיס". זוהי כמובן הבנה גולמית מאוד של המושג תשובה. בעומק העניין, "תשובה" היא תהליך נפשי שכל אדם עובר אותו בכל רגע.

על פי רוב, המושגים "תשובה" או "חזרה בתשובה" מתקשרים כיום למעבר מאורח חיים חילוני לאורח חיים דתי. מעמיקים יותר מותחים את מושג התשובה לתיקון כישלון של האדם בכל תחום, לאו דווקא דתי. החוטא שסטה מאורח החיים התקין, מתחרט על כך, ופותח בתהליך המשיב אותו אל המסלול הנכון. תהליך המורכב מכמה שלבים - חרטה על העבר, עזיבת החטא, וידוי וקבלה לעתיד. הבנות אלו, למרות נכונותן, מדברות על התשובה כמציאות מקרית המתבקשת רק כאשר אירעה תקלה הזוקקת תיקון. המדרש (תנא דבי אליהו רבה, לא), מציע לנו תשובה מסוג אחר. על פי המדרש, "תשובה קדמה לעולם". כלומר, התשובה איננה רק תיקון כישלונותיו האישיים של האדם הקורים מדי פעם, אלא הכוח המניע את המציאות כולה.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק בספרו אורות התשובה מסביר כי אין מדובר כאן על התשובה במשמעותה המצומצמת, כתיקון כישלונות אישיים של אדם פרטי - אלא על תשובה המשמשת כאידיאל העליון של החיים. ביסוד המציאות עומדת ה"תשובה", כלומר השאיפה להתקדמות. העולם הברוא, המצומצם לעומת העולם האלוהי, בעצם בריאתו כבר מצוי בסוג מסוים של "חטא" הזוקק "תשובה". המציאות היא אינסופית ואילו אנו כברואים מצויים בעולם מוגבל, ואנו מעוניינים "לשוב" אל המקור, אל האינסוף שממנו באנו. התשובה אינה רק מעבר מכישלון להצלחה, אלא מעבר מצמצום למרחב, מעמידה במקום להתקדמות. התביעה להבין טוב

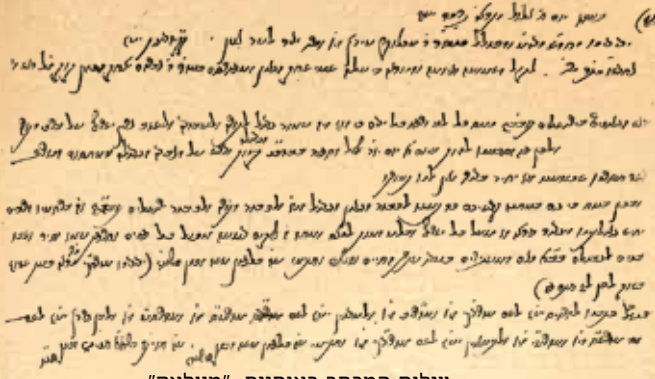

קביעת יום קינה והספד על פטירתו של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל בג'רבה שבתונים

בימים אלה הגיע לידי כתב יד קדשו של מרן הרב כלפון משה הכהן זצ"ל מידי נינו ידידי ר' אברהם כהן הי"ו. הידיעה על פטירתו של הרב קוק זצ"ל הגיעה לידיעתו של הרב כלפון זצ"ל, וביום ח' באלול התרצ"ה פירסם את ההודעה הבאה ליהודי ג'רבה וסביבותיה הכתובה בעברית באותיות "מעלאק".

מכתב רפ"א

בעה"ל [בעזרת ה' וישועתו] יום ח' אלול התרצ"ה ג'רבה יע"א [יגן עליה אלוקינו]

צילום המכתב באותיות "מעלאק"

אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל ראש הרבנים ראש הגאונים בירושלים תובב"א [תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן], נמס כל לב ורפו כל ידים. כי הוא היה עמוד גדול לתורה ולעבודה ולישוב ארץ ישראל על ברכי התורה, ולכן פה הסכמנו להיות ביום יום י"ד אלול הספד בבהכ"נ [בבית הכנסת] הגדולה קינות ודרש על האבדה הגדולה ממחסור הנורא אשר חסרנו שכמעט הוא יחיד בדורו ואין לנו תמורתו.

ובכן בטח כי גם במחנה קדשכם כה תעשו לכבוד הגאון הנד' [הנזכר] ולכבוד התורה ולכבוד ירושלים תובב"א [תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן], וה' ברחמי יחיש גאולתנו ויגדור פרצה זו מעל כל ישראל, ובלע המות לנצח ומחה ה' אלוקים דמעה מעל כל פנים וחרפת עמו יסיר ושבו בנים לגבולם בב"א [במהרה בימינו אמן]. נאם המעתירים בעדו עתרת החיים והשלום. וחתימי ע"ה [עבד ה'] כלפון משה הכהן סילט"א [ספייה לטב אמן] ידידנו מהרח"ך [מורנו הרב חויתא כהן] נר"ו [נטריה רחמנא וקימיה] נראה כעת שהוא בשוק לכן לא חתם פה. וכנז"ל [וכנזכר לעיל] כתבנו לזרזים יע"א [יגן עליה אלוקינו] לשם מהרד"ך [ר' דוד כהן [ינותן] הי"ו ה' ישמרהו ויחייהו] ומהרי"ב [ר' יוסף בוכריס] הי"ו [ה' ישמרהו ויחייהו] ולמדנין יע"א [יגן עליה אלוקינו] לשם מהרמ"ס [ר' מרדכי סגרון] הי"ו [ה' ישמרהו ויחייהו] ומהרח"ע [ר' חומאני עלוש] הי"ו, ולבן גרדאן יע"א [יגן עליה אלוקינו] לשם מהרש"ח [ר' שאול חדאד] הי"ו ומהרמ"י [?] הי"ו [ה' ישמרהו ויחייהו] ולחתימאוינו יע"א [יגן עליה אלוקינו] לשם מהד"ך [ר' דוד כהן למגרבי] הי"ו [ה' ישמרהו ויחייהו] וחתימי ע"ה [עבד ה'] כלפון משה הכהן סילט"א [ספייה לטב אמן] ע"ה [עבד ה'] חויתא בלא"א [בן לאדוני אבין חנינא כהן ס"ט [ספייה טב].

הרב כלפון משה הכהן זצ"ל

הרב כלפון משה הכהן זצ"ל נולד באי ג'רבה שבתונים ב"ב בשבט התרל"ד (1874), חיבר ספרים רבים, חלקם יצאו לאור ואחרים עדיין בכתב יד. ספריו הקיפו נושאים ותחומים רבים. ספרו "ברית כהונה" מקיף תקנות ייחודיות לבני קהילתו, פסק הלכות, הביע עמדות, השיב לכל פונה בכל נושא בהלכה ובענייני השעה, פעילותו הציונית ואהבתו לארץ ישראל באה לידי ביטוי בכתביו השונים בערגתו לעלות לארץ ולהתיישב בה.

הרב כלפון היה מצוי בכל מה שאירע ביהדות העולם והיה לו קשר בחליפת מכתבים בין רבני ארץ ישראל ביניהם הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הרב עוזיאל, הרב אלישר זצ"ל וכן עם מנהיגי הציונות והנציב העליון.

בשנת תרע"ט (1919) נוסדה בג'רבה חברת "עטרת ציון" וחברת "דבר עברית" בתמיכתו ועידודו. על שולחנו של הרב היו מצויים עיתוני "הארץ" "העולם" "המליץ" ו"התורן" בהם היה מעיין "לדרוש בשלומה של ירושלים" כך נהג לומר.

יצויין כי משנת 1916 - 1967 פורסמו בג'רבה שנים עשר עיתונים בשפה העברית. משנת תרצ"ה (1935) שימש הרב כאב בית דין עד יום פטירתו בח"י בטבת תשי" (1950). הרב לא זכה לעלות בחייו לארץ וביום ז' במרחשוון ה'תשס"ו הובאו עצמותיו לארץ וב-ח' במרחשוון ה'תשס"ו נטמנו בהר המנוחות ליד ציונו של הרב משאש זצ"ל.

ד"ר ראובן מאמו. mamo770@gmail.com

1. רבי מכלוף עידאן זצ"ל - נולד בשנת תר"מ, היה הרב של "חארה הזוגיה" בג'רבה, שימש כמלמד תינוקות של בית רבן, העמיד תלמידים רבים ששימשו כשוחטים, סופרים, מלמדים ודיינים בערי תוניסיה, הוא התפרסם כרב חסיד וקדוש וספריו שיצאו לאור הם: "עמר נקא" "מנחת ערב" "מלוא העומר" ו"חדס ואתמ" "עמר טהרה" נפטר בשנת תשז-1947.
2. הרב רבי רחמים חויתא הכהן זצ"ל כב' בסיוון תרס"א (1901) מרבני ג'רבה בתוניסיה תלמיד, חבר של הרב כלפון משה הכהן זצ"ל עלה לארץ בחודש מנחם אב וניתמנה לרב מושב ברכיה נפטר י' בשבט תשי"ט (1959) נטמן בהר המנוחות בירושלים.
3. ראה על כך בהרחבה בספרי: תהילה למשה - פרוקים במשנתו הציונית של הרב כלפון משה הכהן זצ"ל, הוצאת בני המשפחה - תשס"ט.

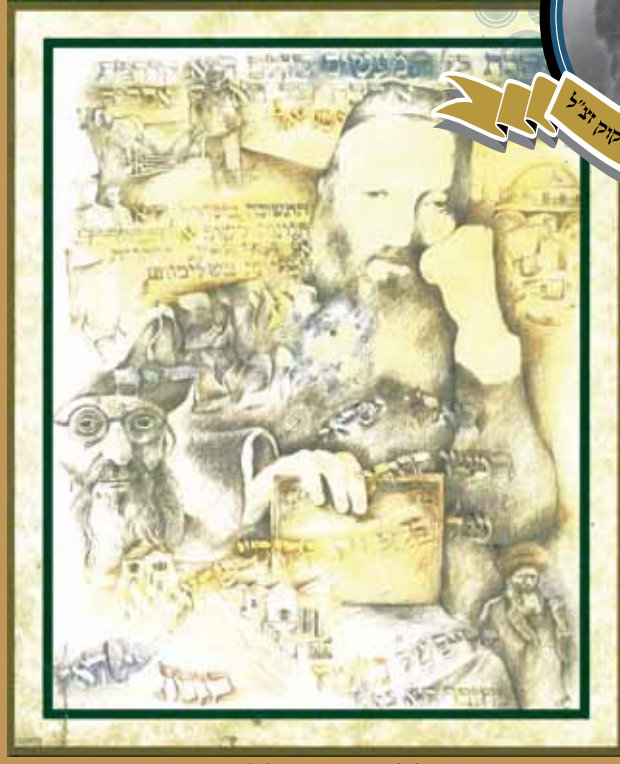
במסכת ברכות לד, ע"ב
זכי ב"מקום שבעלי
תשובה עומדים, צדיקים
גמורים אינם עומדים".
כלומר, מי שנמצא בעיצומו
של תהליך שיפור, יש בו
צד הגדול מצדיק "גמור"
- אדם שהגיע למעלה
עליונה אולם "גמור" וחתם
את התקדמותו בשלב זה
או אחר.

תהליך התשובה הוא
למעשה תהליך ההתקדמות
של כל המציאות, הן
המציאות הטבעית
הן המציאות האישית.
העולם כולו הוא חלק
מן המציאות האלוהית
ההולכת ומתקדמת, כאשר
עצם העמידה במקום - היא
החטא. הרב קוק מגדיר
זאת כך: "העקשנות לעמוד
תמיד בדעה אחת, ולהתמך
בה בחבלי החטאת שנעשו
למנהג, בין במעשים, בין
בדעות, היא מחלה הבאה
מתוך שיקוע בעבדות
קשה, שאינה מניחה את
אור החרות של התשובה
להאיר בעוצם חילה. כי
התשובה היא שואפת
לחופש מקורי אמיתי
שהוא החופש האלוהי
שאינו עמו שום עבדות"
(אורות התשובה, ה, ה).
במילים אחרות, להיות
עקשן, לקפוא במקום,
לא לאפשר למציאות
להתקדם - זהו ההפך
מהתשובה.
לעומת זאת, לא לעצור,
להתקדם כל העת, לא
להיכנע, להיות חופשי
מכל מוסכמה או מגבלה -
זוהי התשובה האמתית.

הרב חגי לונדין
ראש בי"מ"ד קרית אונו

הכהן הגדול מאחיו

התפילה זורעת בנו אורות קדושים המצמיחים פרי ישועה.

ג' אלול תרצ"ה - ג' אלול תשע"ד

בדחילו ורחימו

תפילתו של הרב ב"ימים הנוראים" לא הייתה אלא קריאת שמע ו"תפילה שבלחש". רובו של יום נתן הרב לתפילות אלה ובעמידה על רגליו. והלא כהן היה הרב ועליו לעלות לדוכן לברכת הכוהנים. שמא הפסיק בתפילת "עמידה" ועלה לדוכן? ודאי שלא, הרי הרב לא יעקור את רגליו באמצע תפילת "עמידה". מה, אם כן, עשה? שאלה זו שאל ד"ר נחום אריאלי את אביו הרב יצחק אריאלי שהיה מראשי הישיבה והוא מוסיף: "אבא נשתתק קמעא, מדד אותי בעיניו, הרהר כמה שהרהר ואמר: 'מעידים אנו שהיינו שרויים במחיצתו ב"ימים הנוראים", שהרב לא היה עמנו כלל באולם התפילה. ראינו בחוש ממש שהוא איננו כאן. הוא היה במקום אחר'.

ואתה תמה מאי משמע? וכי היכן היה. גופו בלבד היה עם שאר הגופים, אבל נשמתו פרחת והתעופפה בגנזי - גנזים, ודעתו מוסחת מענייני העולם, כמין פְּרוֹב המתעלה ורק משק כנפיו נשמע ומהדהד תוך כדי התפרחות. ומסתכלים בו תלמידיו ורואים בחוש הראות שרבים איננו עימם, ומי שזכה - נתלה בקצה חוט טליתו ונתרומם אף הוא טפח או טפחיים מעל הקרקע. מה הכניס הרב בתפילתו, שכה נתארכה עליו בעמידה? לא מילים הכניס בתפילה, אלא כוונות. כך נהג הרב: מגיע ראש חודש של אלול, הריהו מניח את שאר ספריו ומתפנה כולו ללימודי הנסתר ושאר הכוונות שבכתבי האר"י. שלוש יום טרח לתפילת ראש - השנה, וארבעים יום לזו של יום - הכיפורים, תפילה תפילה וכוונותיה. ואימץ את כל כוחותיו לידע ולהבין את שיעור משמעותן של תפילות אלה, עד שידע את תוכנן של הכוונות לפני ולפנים. ומשהגיעו 'הימים הנוראים', ביצע הרב את המשימה הגדולה והתפלל תפילה עם כוונותיה על פי האר"י.

ומסיים אבא בדחילו ורחימו ואומר: 'מי שמתפלל כך 'בימים הנוראים', רק גופו כאן בעולם הגופים, אך נשמתו משוטטת בעולם הנשמות'.

ש. רז, מלאכים כבני אדם

התפילה היא האידיאל של כל העולמים. כל ההווה כולה למקור חייה היא עורגת, כל צמח וכל שיח, כל גרגר חול וכל רגב אדמה, כל אשר בו חיים נגלים וכל אשר בו חיים כמוסים... הכל הומה, שואף, עורג ומשתוקק לחמדת שלמות מקורו העליון. והאדם מתרומם ומתעלה בתשוקות קדשו, ---מרומם הוא האדם בתפילה את כל היצור, מאחד הוא עמו את כל היש, מעלה את הכל, מרומם את הכל למקור הברכה ומקור החיים.

התפילה היא מעמקת בנו את ההרגשה העליונה הקדושה, שהיא התמצית של ספיגת אור חי העולמים שבנשמתנו, והיא זורעת בנו אורות קדושים המצמיחים פרי ישועה. ולא לנו האישים הבודדים, בתור פרטיותנו, לבד, אלא כל מה שהתפילה עושה היא עושה בעדנו ועמנו ביחושנו לכל היש כולו, לכל החיים והמציאות, לכל ערכיהם, העבר, העתיד, וההווה.

הנשמה היא תמיד מתפללת. הלא היא עפה ומתרפקת על דודה בלא שום הפסק כלל. אלא שבשעת התפילה המעשית... היא מתדמה לשושנה, הפותחת את עליה הנאים לקראת הטל, או נוכח קרני השמש המזופיעים עליה באורה, ולכן "הלוואי שיתפלל אדם כל היום כולו".

מתוך ההקדמה לסידור "עולת ראי"ה"

עלון חודשי בהוצאת "בית הרב" רח' הרב קוק 9 ת.ד. 6275, ירושלים 91062 טל: 02-6232560, פקס: 02-6242908

מגד ירחים

betharav@zahav.net.il www.moreshet.co.il/beit-harav
ניתן לקרוא את העלון "מגד ירחים" גם באתר: www.yeshiva.org.il
עריכה: שושנה רייך עיצוב גרפי: ש. יוסטמן

